

Горизонти науки

УДК 911.3:008

Іван Ровенчак

ВЧЕННЯ ПРО КОЛІР ТА ЕСТЕТИЧНО-АКСІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ

Обґрунтовується важливість для геокультурних досліджень вчення про колір. Характеризуються особливості застосування цього вчення у вивченні культурно-географічних явищ. Проаналізована історія зародження вчення про колір. Особлива увага звертається на естетичні та аксіологічні дослідження в географії культури. Відзначено, що аксіологічна географія перебуває на стику географії, економіки, соціології, психології та мистецтвознавства. Наводяться результати аксіографічного дослідження низки українських міст.

Ключові слова: геокультура, вчення про колір, естетична географія, аксіологічна географія.

Іван Ровенчак. УЧЕНИЕ О ЦВЕТЕ И ЭСТЕТИКО-АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ГЕОГРАФИИ КУЛЬТУРЫ. Обосновывается важность для геокультурных исследований учения о цвете. Характеризируются особенности применения этого учения в изучении культурно-географических явлений. Проанализирована история возникновения учения о цвете. Особое внимание обращено на эстетические и аксиологические исследования в географии культуры. Отмечено, что аксиологическая география находится на стыке географии, экономики, социологии, психологии и искусствоведения. Наведены результаты аксиографического исследования ряда украинских городов.

Ключевые слова: геокультура, учение о цвете, эстетическая география, аксиологическая география.

Ivan Rovenchak. THE SCIENCE OF COLOUR AND AESTHETIC-AXIOLOGICAL STUDIES IN CULTURAL GEOGRAPHY. The importance of the colour science for geo-culture is substantiated. The application of this science in the cultural-geographical studies is characterized. The history of the colour science is analysed. A special attention is paid to the aesthetic and axiological studies in cultural geography. It is marked out that axiological geography is situated at the junction of geography, economy, sociology, psychology and culturology. The case studio of some Ukrainian geographers are considered.

Key words: geo-culture, colour science, aesthetic geography, axiological geography.

Актуальність. Вчення про колір та естетично-аксіологічні дослідження є мало поширеними у вивченні культурно-географічних (геокультурних) зокрема і географічних загалом явищ. Хоча перші спроби зібрати і зіставити явища кольору зробили ще Теофраст (III–IV ст. до Хр.), Р. Бойль (XVII ст.), Й. В. Гете та К. Ріттер у XIX ст. Естетично-аксіологічні дослідження за останні роки стали особливо популярними в економічній науці, соціології, психології та мистецтвознавстві. Тому, на нашу думку, тема даної статті є актуальною.

Аналіз попередніх досліджень. Геокультурним (культурно-географічним) аспектом вчення про колір та естетично-аксіологічних досліджень в українській суспільній географії та географії загалом приділяється дуже мало уваги. Чотири роки тому даній проблематиці були присвячені окремі параграфи в нашій узагальнюючій праці з географії культури [5]. В ній питання вчення про колір та естетично-аксіологічного підходу розглядалися в контексті методики геокультурних досліджень. Там також характеризується методика геокультурно-картографічного аналізу та просторово-часових аспектів заселення території.

Мета статті — аналіз застосування вчення про колір та естетично-аксіологічного підходу у культурно-географічних (геокультурних) дослідженнях. Ставиться також завдання навести конкретні приклади геокультурно-аксіологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Методика геокультурних досліджень відрізняється від методики

інших географічних наук, зокрема тим, що для неї важливе значення має проблема кольору. Першу серйозну спробу зібрати і зіставити явища кольору зробив давньогрецький філософ та природодослідник, “батько ботаніки” Теофраст (370–287 до Хр.). І тільки через дві тисячі років цією проблематикою частково займався британський фізик та хімік Роберт Бойль (1627–1691). Вчення про колір найповніше і всебічно розробив відомий представник німецького класицизму, письменник, мислитель і природодослідник Йоганн Вольфганг Гете (1749–1832). Ці погляди він виклав у двотомному творі “Zur Farbenlehre” (“До вчення про колір”, 1810 р.). Вчення про колір розглянуте в книзі Й.-В. Гете на тлі розвитку культури на стільки, на скільки він міг її тоді пізнати і зрозуміти. Дослідник хотів цю проблематику розглядати як символ розвитку будь-якої науки. Й.-В. Гете, зокрема, писав: “Як кольори створюють настрої, так вони самі також пристосовуються до настроїв і обставин. Живі, меткі нації, наприклад французи, люблять посилені кольори, особливо активної сторони; помірковані англійці й німці, люблять солом’яно- і червоно-жовтий колір, з яким вони носять темно-синій. Нації, які прагнуть показати свою гідність, як італійці та іспанці, носять плащі червоного кольору з нахилом у пасивну сторону” [2, с. 327]. Через увесь твір вченого проходить ідея про “полярність” кольору і темряви в об’єктивному світі.

Пізніше вчення про колір у географічних або близьких до них дослідженнях застосовували інші вчені. Наприклад, К. Ріттер запропонував “присвоїти” кожному континенту окремий колір: Європі — білий; Азії — жовтий; Африці — чорний; Америці

— червоний. Ці “присвоєння” залишилися й досі. О. Шпенглер обґрунтував для західноєвропейської цивілізації коричневий колір. У сучасній методиці геокультурних досліджень учення про кольори має всі підстави для застосування. Наприклад, для картографічного відображення окремих історико-культурних регіонів України кольори можна підібрати, використавши художні аналогії: “Золоте Поділля” (Поділля), “Срібна Земля” (Закарпаття) тощо.

Як і в багатьох інших країнах, кольори України не мають офіційного пояснення, а неофіційне змінювалося з часом і залежало як від смаків сучасників, так і від політичної моди. Національні українські синій і жовтий кольори, як традиційно вважають, є кольорами голубого неба (синій) та золотого колосся пшениці (жовтий). Синій та жовтий кольори вперше визначені Головною Руською Радою як національні українські 1848 р. у Львові. На Закарпатті синьо-жовтим був прапор греко-католицької Мукачівської єпархії.

Прапори вивчає окрема наука — вексилологія. Червоно-біло-синю гаму кольорів, наприклад, традиційно вважають слов'янською, а зелено-чорно-білу — ісламською. Національні та державні прапори європейських країн прийняті після встановлення 1794 р. революційного французького синьо-біло-червоного прапора, а саме — впродовж XIX–початку XX ст.

У разі визначення прапора окремої країни, насамперед, треба зважити на три моменти. Перший — які кольори вважати національними, другий — як вони повинні бути розміщені на полі прапора, третій — точно визначити кожен колір, а точніше — відтінки кольору.

Дуже загально вимоги до державного прапора викладені у статті 20 Конституції нашої країни та постанові Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. “Про державний прапор України”. Більшість вексилологів не має заперечень проти кольорів та способу їхнього розміщення на полі українського прапора, тобто проти перших двох вимог. Деякі з них вважають, що замість синього ліпшим був би голубий колір. Це мотивують тим, що з погляду вексилології темна (синя) смуга пригнічує світлу (жовту).

Синій колір відстоюють геральдисти (гербознавці). У геральдиці цей колір загальновизнаний, стандартний, голубого у цій науці не використовують. Проте у вексилології немає обмеження кількості стандартних кольорів і голубий має таку ж вагу, як і інші кольори всіх можливих відтінків.

Слова будь-якої мови добре описують загальні поняття досить високого рівня абстракції, доступні певній спільноті людей. Колір же — категорія не просто тонка, а супертонка. Отже, кольорів набагато більше, ніж слів у будь-якій з мов: людське око вмє розрізнити мільйони відтінків та півтонів. Тому описати словами різноманітність усіх барв світу принципово неможливо.

Японці, наприклад, усе-таки спробували накинути на свій колірний всесвіт рясну мережу понять і визначень. Назв кольорів та їхніх відтінків у японській мові безліч. Про них видають довідники й енциклопедії, їх навчають розрізнити в школі. Зокрема,

дошкільник у дитячому садочку ознайомлений з палітрою у 25 кольорів, другокласник повинен уміти користуватися фарбами 36 відтінків і знати їхні назви. Останнім часом у Японії розроблено дуже чітку систему промислових стандартів (JIS, Japan Industrial Standards), у тому числі й на назви та описи кількох сотень кольорів, що їх японці вважають основними.

Лише відтінків синього японці розрізняють величезну кількість. Традиційна колористика об'єднує їх у родину, розміщення в якій ранжоване за глибиною синього: від м'якого, зеленкуватоблакітного (“каменодзокі”) до живого синьо-зеленого (“асагі”), потім до “ханади”, що злегка вилискує сталлю, і, нарешті, до глибокого темно-синього (“аї”).

Російський учений В. Семенов-Тян-Шанський висловлював оригінальні думки про те, що методика географічних, зокрема геокультурних, досліджень повинна враховувати просторовий розподіл (географію) запахів і звуків, а також явищ мистецтва — скульптури, архітектури, живопису, літератури та музики. Він писав, що для тундри характерним є запах тундрових рослин та звук білої сови, для лісової зони — особливий смоляний запах зі слабко вираженим загальним розвитком звуків птахів. Лісостепу влітку — притаманний запах достиглої пшениці та багатство звуків співочих птахів, восени — запах прілого листя і грибів та щедра цвіркотіння коника. Для степу характерний запах полину та звуки очеретяних жаб [6, с. 230–232]. Різні країни є місцями панування й особливого розвитку то голосних, то приголосних звуків у людській мові. Наприклад, у вологій і прохолодній Західній Європі завжди особливо культивували голосні звуки, у середній континентальній Євразії — приголосні й тверді голосні, а на далекому, вологому і теплому Сході (Китай, Японія) — голосні.

В. Семенов-Тян-Шанський уважав, що найбільше методика географії, і географії культури передусім, пов'язана з живописом, менше — з архітектурою та літературою і найменше — з музикою та скульптурою. Живопис, на його думку, повніше і синтетичніше, ніж скульптура й архітектура, запозичує з навколишньої природи кольори, що органічно близькі до особливостей країн. Будь-яка нація на різних стадіях історичного розвитку бачить різну кількість відтінків сонячного спектра. Зокрема, у росіян є чітке поняття про синій і голубий, а червоний і малиновий уявляються їм як більш-менш самостійні кольори.

Архітектура з огляду на географічні причини історично досягла найбільшої досконалості в Середземномор'ї. Тут геокультурний зв'язок уже тісніший, тому що споруди, без яких люди не можуть обійтися в житті, особливо тісно пов'язані з місцевими географічними умовами. В ідеях будівництва людина, без сумніву, запозичила багато форм навколишньої живої і мертвої природи. Наприклад, кам'яні колони Середземномор'я виникли з пальмових стовбурів, а їхні капітелі — з пальмових крон, стіни споруд і сходи — зі скель, склепіння — із печер, вікна — із карстових отворів у гірських породах тощо [6, с. 262].

Зв'язок музики з географічним пейзажем виражений подвійно. З одного боку, пейзаж впливає на характер музичної творчості цілих народів або їхніх частин, а з іншого, — композитори за допомогою звуків, спеціально чи мимоволі, змальовують географічний пейзаж [6, с. 268]. Серед українських субетносів різниця в музиці найпомітніша в українців-горян — гуцулів, бойків, лемків. З них найшвидша музика та пов'язана з нею ритміка танців — у гуцулів, найповільніша — у лемків. Тут напрошується така аналогія: найвища та найстрімкіша частина Українських Карпат — Гуцульщина, найнижча та найпологіша — Лемківщина. Бойківщина займає проміжне місце. Звичайно, стверджувати, що природні умови (форми рельєфу) відіграють провідну роль у швидкості чи повільності музики та ритміки танців українців-горян не можна, проте певний зв'язок простежується.

Сучасний російський географ О. Лавренова виконала цікаве й оригінальне геокультурне дослідження географічного простору в російській поезії XVIII–початку XX ст. На її думку, процесу ментального освоєння географічного простору російською культурою, виявленому за допомогою аналізу поетичних текстів, властиве послідовне нагромадження в культурі знань, інформації про окремі геооб'єкти і світ загалом. Ця інформація трансформується в поетичний образ, однак і через нього можливо простежити, що ментальне освоєння різних регіонів відбувається з різною швидкістю, що залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних причин. До об'єктивних причин можна зачислити колонізацію або реальне освоєння регіонів чи зростання політичної або культурної значимості регіону на світовій арені. Посилення інтересу до того чи іншого регіону внаслідок внутрішніх колізій російської культури є суб'єктивною причиною його ментального освоєння [3, с. 90–91]. Крім динаміки ментального освоєння світу російською культурою, географічний аналіз поетичних текстів дає підстави зазначити про наявність особливих геооб'єктів, що становлять фіксований (слабко змінюваний) у часі каркас геокультурного простору, на якому побудована система стереотипних просторових уявлень у культурі, яку розглядають.

Н. Піксанов, досліджуючи російську літературу, висловив ідею обласних культурних гнізд. Учений виділив три геокультурні рівні дослідження російської літератури — великоросійський (загальноросійський), столичний та обласний. На столичному рівні (у столичній культурі) він розрізняв петербургську та московську. Дослідник писав: “Однак топографічну диференціацію культури необхідно провести далі і глибше — в області” [4, с. 18]. Під обласним він, очевидно, розумів регіональний рівень.

У геокультурних дослідженнях всі підстави для застосування має так званий аксіогеографічний метод. Під аксіогеографією (аксіологічною географією) розуміють картографування та вивчення закономірностей розподілу в просторі оцінних суджень респондентів соціологічних опитувань про різноманітні властивості тих територій (або розміщених на них об'єктів), які підлягають оцінюванню під час цих соціологічних опитувань. Аксіологічна географія, як допоміжна дисципліна, перебуває на стику географії, економіки, соціології, психології та мистецтвознавства.

Російський географ Ю. Вешнінський з 1978 р. проводив анкетні опитування, мета яких — зокрема, виявлення естетично найбільш і найменш привабливих міст на території СРСР, пізніше — пострадянських країн. Основною методикою цього аксіографічного дослідження були два питання, які сьогодні (в завершальному варіанті) сформульовані так: “Які міста колишнього СРСР Ви вважаєте найкрасивішими?” і “Які міста колишнього СРСР Ви вважаєте некрасивими?” Кожній згадці того або іншого міста в позитивному контексті (як красивого) присвоювали коефіцієнт +1, кожній згадці того або іншого міста в негативному контексті (як некрасивого) — коефіцієнт –1. Потім виводили середньоарифметичні бали для кожного міста, а самі міста укладали в рейтингову таблицю — шкалу.

Упродовж 1978–1999 рр. учений провів аксіогеографічне дослідження українських міст шляхом опитування 1385 респондентів (переважно москвичів). Отримано два списки українських міст, які увійшли в “білу” та “чорну” двадцятки і розмістились у порядку рангових номерів за спаданням позитивної або негативної ознаки. “Біла” двадцятка: 1) Київ, 2) Львів, 3) Ялта, 4) Дрогобич, 5) Кременець, 6) Чернівці, 7) Мукачеве, 8) Одеса, 9) Тернопіль, 10) Ужгород, 11) Севастополь, 12) Бахчисарай, 13) Алушка, 14) Чернігів, 15) Судак, 16) Феодосія, 17) Полтава, 18) Вінниця, 19) Євпаторія, 20) Яремча. “Чорна” двадцятка: 1) Горлівка, 2) Дніпродзержинськ, 3) Алчевськ, 4) Енергодар, 5) Дніпрорудне, 6) Донецьк, 7) Маріуполь, 8) Джанкой, 9) Запоріжжя, 10) Чорнобиль, 11) Кривий Ріг, 12) Дніпропетровськ, 13) Мелітополь, 14) Хмельницький, 15) Миколаїв, 16) Луганськ, 17) Бердянськ, 18) Очаків, 19) Скадовськ, 20) Сімферополь [1].

Висновки. Таким чином застосування в географії культури вчення про колір та естетично-аксіологічного підходу має важливе значення. Воно, зокрема, сприятиме подальшому розвитку методології та, особливо, методики культурно-географічних (геокультурних) досліджень.

Список використаних джерел:

1. Вешинский Ю.С. Аксиологическая география (аксиогеография) городов современной Украины // Геоинформационное картографування сьогодні. Наук. зб. – Київ: Академперіодика, 2002. – С. 99.
2. Гете И.-В. Избранные сочинения по естествознанию. – Москва, 1957. – 555 с.
3. Лавренова О.А. Географическое пространство в русской поэзии XVIII – начала XX вв. (геокультурный аспект). – Москва, 1998. – 129 с.
4. Пиксанов Н.К. Областные культурные гнезда. – Москва-Ленинград, 1928. – 148 с.

5. Ровенчак І.І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження. – Львів: ЛНУ, 2008. – 240 с.
6. Семенов Тян-Шанский В.П. Район и страна. – Москва-Ленинград, 1928. – 311 с.

УДК 911.9 (477)

Олег Афанасьєв

КОНЦЕПЦІЯ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ ЯК ФРОНТИРНОГО І ДУАЛЬНОГО СУСПІЛЬНО- ТА ГЕОІСТОРИЧНОГО РЕГІОНУ

Розглядається історико-географічний процес формування геоісторичного регіону Південно-Східна Україна як фронтірного, який тривалий час виконував буферну функцію між ісламського і християнського цивілізаційних світів. На засадах геоісторичної концепції обґрунтовано розуміння регіону як дуального, що поєднує у собі окремі ознаки сусідніх регіонів. Виділені й проаналізовані чинники, які визначають фронтірність і дуальність регіону. Визначені геоісторичні і суспільно-географічні ознаки, спільні між Південно-Східною Україною і оточуючими її геоісторичними регіонами. Стверджується, що визначені ознаки відігравали ключову роль у процесі регіонального антропогенезу.

Ключові слова: Південно-Східна Україна, фронтірний регіон, дуальний регіон, геоісторичний регіон, Великий степовий кордон України.

Олег Афанасьєв. КОНЦЕПЦИЯ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ КАК ФРОНТИРНОГО И ДУАЛЬНОГО ОБЩЕСТВЕННО- И ГЕОИСТОРИЧЕСКОГО РЕГИОНА. Рассматривается историко-географический процесс формирования геоисторического региона Юго-Восточная Украина как фронтирного, который долгое время выполнял буферную функцию между исламским и христианским цивилизационными мирами. На основе геоисторической концепции обосновано понимание региона как дуального, сочетающего в себе отдельные признаки соседних регионов. Выделены и проанализированы факторы, определяющие фронтирность и дуальность региона. Определены геоисторические и общественно-географические признаки, общие между Юго-Восточной Украиной и окружающими её геоисторическими регионами. Утверждается, что обозначенные признаки играли ключевую роль в процессе регионального антропогенезиса.

Ключевые слова: Юго-Восточная Украина, фронтирный регион, дуальный регион, геоисторический регион, Великий степной кордон Украины.

Oleg Afanasyev. THE CONCEPT OF SOUTH-EASTERN UKRAINE AS THE FRONTIER AND DUAL SOCIAL AND GEOHISTORICAL REGION. The historical and geographical process of forming geohistorical South-East Ukraine as frontier region is considered. This region served function of buffer between the Islamic and Christian worlds civilization long time. Understanding of the region as a dual, combining some features of the neighboring regions by the geohistorical concept is substantiated. The determining factors of frontier and the duality of the region are identified and analyzed. Geohistorical and socio-geographic features that are common between the South-East Ukraine and surrounding regions geohistorical are defined. Is conclusion that marked signs have played a key role in the genesis of regional anthroposphere.

Keywords: South-East Ukraine region, frontier region, dual region, geohistorical region, Great Steppe Border of Ukraine.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. У сучасній науковій літературі актуальним напрямом досліджень стає вивчення специфічності й унікальності формування регіонів, геоісторична «окремість» яких континуїтетно визначалася особливим географічним (політико-економічним) положенням, характером заселення (освоєнням геопростору), особливими традиціями природокористування, формуванням на межах цивілізаційних світів тощо. Для опису феномену подібних регіонів вже упродовжена система наукових термінів, зокрема, уявлення про регіональну дуальність, фронтірність, інтегративність. Втім, щодо природи (генези) геоісторичних регіонів території України дослідження подібних характеристик практично відсутні. Це зовсім не свідчить про відсутність на теренах країни подібних регіонів, навпаки, тривалі історичні періоди перебування окремих частин території України у складі інших сусідніх державних утворень призвели до утворення декількох потужних суспільно-географічних «ядер-центрів». За параметрами регіоналізованості територія України подібна практично до усіх великих країн Європи, де чітко виокремлюються історичні регіони, як-от, землі Німеччини,

регіони Італії та Іспанії, області Франції, історичні землі Польщі тощо. Грунтуючись на попередніх наших дослідженнях історичних процесів регіонального природокористування, ми стверджуємо про притаманність описаних вище ознак такому геоісторичному регіону, як Південно-Східна Україна (ПдСУ). Виходячи з існуючих підходів і методів районування території країни, місця у цих схемах території регіону ПдСУ, можна стверджувати про притаманність йому імпліцитних властивостей дуальності та фронтірності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовим поняттям дослідження постає уявлення про фронтір, уперше сформульоване американським істориком Ф. Тернером [13], і змістовно доповнене на східнослов'янському підґрунті засновницею російської когнітивної географії Н.Ю. Замятіною [5]. Уявлення про фронтір у пристосуванні до регіону ПдСУ існує сьогодні у формі концепту «Великого степового кордону», викладеного у працях Я.Р. Дашкевича [3], Д.І. Олейнікова [11], І.С. Стороженка [12], В.В. Грибовського [2] та ін.

Метою статті є з'ясування чинників і показників, які формують регіональну геоісторичну окремість Південно-Східної України, яка може бути охарактеризована через параметричні ознаки дуальності